

«CÂHİLİYYE» KELİMESİNİN MÂNÂ VE MENŞE'İ

Ass. Süleyman TULUCU

A) «Câhiliyye» Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i:

Câhiliyye kelimesi, «cehîle» (câhil oldu, bilmedi, ahmakça davrandı) fiilinden türemiş olup, bu fiil, aşağıdaki şekillerde kullanılmakta, aldığı mef'ul ve harf-i cerre göre anlamı değişmektedir:

1. (جَهَلْتُ الشَّيْءَ) : Bir şeyi bilmedi, tanımadı.
2. (جَهَلْتُ بِهِ) : Onu bilmedi tanımadı.
3. (جَهَلْتُ عَلَيْهِ) : Ona karşı zorbalık etti, kaba (ahmakça, sefilce) davrandı (1).

«Cehîle» eski lisanda pek çok kullanıldığı gibi, sonraları da «alime» (bildi) nin zıddı (2) olarak kullanılmıştır. Meselâ, 'Antere

-
- (1) İbn Side, el-Muḥkem, nşr. 'Abdu's-Settâr Ahmed Ferrâc, Mısır, 1388/1968, IV, 119; ez-Zemaḥşerî, Kitâbu Esâsi'l-Belâga, Mısır 1299/1882, I, 96; 'Abdullâh el-Bustânî, el-Bustân, Beyrut 1927, I, 423; L. Ma'ûf, el-Muncid, Beyrut 1960, s. 108; Hüseyin Atay vb., Arapça-Türkçe Büyük Lûgat, Ankara 1964, I, 307; R. Blachère, Ch. Pellat vb., Dictionnaire Arabe-Français-Anglais, Paris 1976, III, 1845 vd.; Nafiz Danışman, «Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i», İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1958, c. V, sayı I-IV, s. 192.
 - (2) Ebû Manşûr el-Ezherî, Tehzîbu'l-Luğa, nşr. M. 'Abdu'l-Mun'im Hafâci-Maḥmûd Ferec el-Ukde, Kahire 1384/1964, v.d., VI, 56; İbn Fâris, Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa, nşr. 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Kahire 1389/1969, I, 489; el-Cevherî, eş-Şihâh, nşr. Ahmed 'Abdu'l-Gâfûr 'Attâr, Mısır 1377, IV, 1663; İbn Side, ayn. esr., IV, 119; İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, nşr. Dâru Şâdir, Beyrut (ts.), XI, 129; Firûzâbâdi, el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ, Mısır 1371/1952, III, 364; R. Blachère, Ch. Pellat v.b., ayn. esr., III, 1845.

(Mu'allaka, beyit 43'te) (3) bu mânâda şöyle demektir:

(**إِنْ كُنْتَ جَاهِلًا بِهَا تَعْلَمُنِي**) «O sence bilinmeyen şeyleri eğer sen bilmiyor idiyse..»

Fakat I. Goldziher, «cehile»nin bu mânâsının ikinci derecede olduğunu ve asıl mânâsı olarak bu fiilin «'alime»nin değil, fakat «halume» (sakin, sabırlı ve halim oldu)nin zıddı (4) olduğunu «sert, kaba veya pek hoyrat ve nobran olmak» mânâsına geldiğini (5) ileri sürer. Bu mânâda eş-Şenferâ'nın bir şiirini zikreder:

(**وَلَا تَزِدْهُي الْأَجْهَالَ حِلْمًا**) : «Kendini bilmeyenler, ağır başlılığımı ehemmiyetsiz saymasınlar.» (6).

Yine bu mânâda meşhur şair el-Muhelhil b. Reb'â şöyle demektedir:

بَا حَارٍ لَا تَجْهَلْ عَلَيَّ أَشْيَاخَنَا **إِنَّا زَوْو السَّوْرَاتِ وَالْأَحْلَامِ**

«Ey Hâriş, bizim büyüklerimize karşı zorba olma (kaba davranma)! Şüphesiz biz, şiddet ve hilm sahibiyiz.» (7)

Yine bu mânâ ile ilgili olarak, Mu'allakât şairlerinden 'Amr b. Kulşûm, Besûs (8) harbi dolayısıyla nazmettiği Mu'allaka'sında der ki:

- (3) ez-Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb', Beyrut 1382/1963, s. 147; krş. Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1975, s. 203.
- (4) İbn Dureyd, Kitâbu Cemhereti'l-Luğa, Haydarâbâd 1345, II, 114.
- (5) I. Goldziher, Muhammedanische Studien, Halle 1889, I, 225; krş. R. A. Nicholson, A Literary History of the Arabs, Cambridge 1969, p. 30; T. H. Weir, Câhiliye, İslâm Ansiklopedisi, III, 11; A. J. Arberry, The Seven Odes, London 1957, pp. 251-253; Toshihiko Izutsu, ayn. esr. s. 192.
- (6) Şenferâ, Lâmiyyetu'l-Arab, trc. Yusuf Cemil Ararat, nşr. M. S. Sözeri, İstanbul 1962, metin, s. 9, tercüme, s. 15, beyit 53.
- (7) Sibeveyh, el-Kitâb, Bulak 1316, I, 335.
- (8) Besûs, Tağlib ve Bekr kabileleri arasında 40 sene süren kardeş harbinin efsanevi müsebbibi olan kadındır. Bu konuda bk. İbn 'Abdi Rabbihi, el-İkdu'l-Ferid, Kahire 1317, III, 66 v.d.; Ahmed el-Meydânî, Kitâbu Mecmafi'l-Emsâl, Bulak 1284, II, 332.

ألا لا يجهلن أحد علينا فجهل فوق جهل الخاهلنا

«Hele kimse, bize karşı zorbalık etmesin; o zaman her zorbadan daha zorba oluruz.» (9)

Yukarıdaki mânâlarından dolayı I. Goldziher, «el-Câhiliyye» yi «barbarlık» (10) diye tercüme eder (11).

İslâmdan önceki zamanlarda bu kelimenin dinî bir mânâsı yoktu. «Cehl» insanın kişisel bir niteliği idi; ancak çok belirgin bir nitelikti. «Cehl», İslâmdan önceki Arapların o derece tipik bir vasfı idi ki İslâmdan önceye ait bir şiirde mutlaka «hilm»le beraber yer alırdı. Yine hemen her adımda rastlanan kavramlardan biri olan «hilm»in karşıtı idi (12).

Câhiliyye kelimesine (13) ve «c-h-l» kökünden türemiş kelimelere Kur'ân-ı Kerim'de (14) bolca rastlanmaktadır. İslâmda, daha doğrusu Kur'ân'da Câhiliyye, olumsuz anlamda bir dinî terimdir. Çünkü o, kâfirlerin küfrünün temelidir (15).

B) «Câhiliyye» Kelimesinin Bir Terim Olarak Mânâ ve Şumûlü:

Câhiliyye kelimesi, topluluk ismi (ismu'l-cem') olup, müfredi «câhili»dir (16). Câhiliyye tabiri, Arabistan'da, İslâmiyetin yayılmasından evvel yahut daha dar bir mânâ ile, Hz. İsmâ'il'dan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadar geçen devre verilen isimdir (17). Genellikle eski Arapça sözlüklerde bu devir, «İslâmdan önceki fetret zamanı»

(9) Ebû Zeyd el-Ğureşî, Cemheretu Eş'âri'l-'Arab, Beyrut 1383/1963, s. 147; ez-Zevzenî, ayn. esr., s. 127; ez-Zemaşerî, ayn. esr., I, 96; Nafiz Danişman, ayn. mak., s. 194.

(10) I. Goldziher, A Short History of Classical Arabic Literature, trans. Joseph Desomogyi, Berlin 1966, p. 7.

(11) J. Goldziher, Muhammedanische Studien, I, 219 v.d.; T. H. Weir, ayn. mad., s. 11.

(12) Toshihiko Izutsu, ayn. esr., s. 193; Ayn. mll. The Structure of the Ethical Terms in the Koran, Tokyo 1959, bk. indeks.

(13) Mâ'ide sûresi, âyet 50; Âli İmrân sûresi, âyet 154; Ahzâb sûresi, âyet 33; Fetih sûresi, âyet 26.

(14) Bu konuda geniş bilgi için bk. B. F. Stowasser, «Die Wurzel J-h-l im Koran», Necati Lugal Armağanı, nşr. TTK, Ankara 1968, s. 571 v.d.

(15) Toshihiko Izutsu, ayn. esr., s. 193.

(16) T. H. Weir, ayn. mad., s. 11.

(17) T. H. Weir, ayn. mad., s. 11.

(18) olarak tarif edilmektedir. Câhiliyye kelimesinin tam anlamına gelince, J.D. Michaelis ile diğerleri tarafından ortaya atılan ve genellikle kabul edilen kanaate göre, kelime «câhillik devri»ni ifade eder. Nitekim Hristiyanlıktan evvelki devre de bu ad verilmişti (19).

Arap dili ile yazılmış tarihî ve edebî eserlerde İslâmdan önceki devri ifade etmek için «Câhilliyye», «el-‘Aşru’l-Câhilî» veya «‘Aşru mâ kâble’l-İslâm» (20) gibi tabirler kullanılmaktadır.

Câhiliyye kelimesi ile, 4 tabakaya ayrılan Arap şiirinin ilk tabakası (21) kastedilir. İkinci tabakaya mensup olanlara «Muhađram» ismi verilir ki, bu tabir, müşriklik devrinde doğup da, İslâmîyetin zuhurundan sonra ölen şairler için kullanılır (22).

C) Câhiliyye Çağının Bölümleri ve Bu Çağın İlim, Medeniyet, İnanç, Din ve Âdet Bakımından Değeri :

Câhiliyye çağı iki bölüme ayrılmaktadır : İlk Câhiliyye çağı, son Câhiliyye çağı.

İlk Câhiliyye çağı XIX. yüzyılın sonlarında batılı bilginler tarafından Arabistan yarımadasında yapılan kazılar sonunda çıkarılan yazıtlardan ve ele geçirilen diğer eserlerden önce tamamıyla meçhuliyet içinde idi. Ancak XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında bu devir biraz aydınlanmıştır.

(18) Ebû Manşûr el-Ezherî, ayn. esr., VI, 56; İbn Sîde, ayn. esr., IV, 119; İbn Manzûr, ayn. esr., XI, 130; krş. bir de ‘Abdullâh el-Bustânî, ayn. esr., I, 424.

(19) T. H. Weir, ayn. mad., s. 11.

(20) İngilizcede bu mânâda «pre-Islamic period» (İslâmdan önceki devir) tabiri (bk. İmrû’al-Qays, Encyclopaedia Britannica, U.S.A., 1965, XII, 12) veya «pre-Islamic Arabian paganism; the time of pré-Islamic Arabian Paganism» (İslâmdan önceki Arap putperestliği; İslâmdan önce Arap putperestlik çağı) ifadesi (bk. Redhouse, Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük, İstanbul 1968, s. 212) kullanılmaktadır. «Pagan world» (putperest dünya) mânâsı için bk. R. Blachère, Oh. Pellat v.b., ayn. esr., III, 1852. R. A. Nicholson (ayn. esr., s. XXVI, 30) da «Câhiliyye»yi, «The Age of Ignorance or Barbarism» (câhillik veya barbarlık çağı) diye tarif eder.

(21) İbn Kuteybe, Kitâbu’s-Şi‘r ve’s-Şu‘arâ’, Mısır 1322, s. 3 v.d.; Mehmed Zihni, el-Kavlul-Ceyyid, İstanbul 1304, s. 6.

(22) T. H. Weir, ayn. mad., s. 11.

İslâmiyetin doğuşundan az önceki çağa yani M. V. yüzyıldan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in İslâm dinini tebliğ edişine kadar geçen zamana da son (ikinci) Câhiliyye çağı denir (23).

Ahmed Emîn'e göre : «Câhiliyye devrindeki fikrî mahsuller lügat, şiir, meseller ve hikâyelerdir; o devir Araplarında ilim ve felsefeden eser yoktur. Sosyal seviyeleri ilim ve felsefe ile meşgul olmalarına fırsat vermemiştir; onların nesep, nevi ve gökyüzü hakkında biraz haberleri ve tıbbâ dair bilgileri vardı ama bunlara ilim demek açkça bir hatadır» (24).

Câhiliyye tabiri pek geniş bir anlamda alınarak, bu devir Araplarının tefekkür, ilim ve inanç bakımından tam bir cehalet içinde yaşadıkları (25) görüşü tutunmuş bulunmaktadır. Bununla beraber şu hususu da belirtmede fayda vardır : Bu devir insanların tamamen madenî vasıtalarından mahrum ve gayet geri bir hayat tarzı içerisinde buldukları neticesini çıkarmak pek isabetli bir görüş değildir. Çünkü bu terim, Arapların o zamandaki din (26) ve toplum hayatının bazı sakat âdet ve geleneklerini ifâde eder; yoksa bu devirde yaşayan Araplar tamamıyla medeniyetten mahrum değildiler (27). Ankeolojinin meydana çıkardığı gibi Arabistan'ın muhtelif kısımlarında muhtelif yazılar vardı (28). Bu konuda merhum tarihçi İsmâil Hâmi Dânişmend de şu açıklamayı yapmaktadır :

-
- (23) Neş'et Çağatay, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliyye Çağı, ikinci baskı, Ankara 1963, s. 91-92.
- (24) Ahmed Emîn, Fecru'l-İslâm, Kahire 1945, s. 48'e istinaden : Mubahat Türker, Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti, Ankara 1956, s. 14.
- (25) Nihat Keklik, İslâm Tefekkürünün Doğuşu, İslâm Düşüncesi Mecmuası (Mart 1967), sayı I, s. 4.
- (26) Bilindiği üzere, Câhiliyye devrinde Arabistan'da putperestlik son derece yaygındı. Bu konuda geniş bilgi için bk. İbn al-Kalbi, Putlar Kitabı (Kitâb al-Aşnâm), nşr. Ahmed Zekî Paşa, Rosa Klinke Rosenberger'in Almancaya çevirisinden Türkçeye çev. Beyza Düşüngen, Ankara 1969; J. Wellhausen, Reste Arabischen Heidentums, Berlin 1961.
- (27) Mahmûd Es'ad, Târîh-i Din-i İslâm, İstanbul 1327, I, 279; Neş'et Çağatay, ayn. esr., s. 92.
- (28) Muhammed Hamidullah, Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Munebbih, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1967, s. 14.

«Câhillik mânâsına gelen bu «Câhiliyye» kelimesinin medeni seviye mes'alesiyle hiç bir alâkası yoktur; yani bu kelime eski Arap medeniyetlerinin inkârı için ortaya atılmış ve asırlardan beri o mânâyâ kullanılmış bir kelime değildir: Bundan maksat, İslâmiyetten evvelki devrin sırf din buhranı ve müşriklik âdetleriyle teâmülleri bakımından bir gaflet ve dalâlet devri olduğunu belirtmekten ibarettir.» (29)

Arabistan, umumiyetle zannedildiği gibi çölden ibaret ve o kadar dünyadan tecerrüt etmiş bir yer değildir. Hatta İran tehdidi altında bulunan Bizans'ın hâkim olduğu Şarkî Akdenize az-çok bağlı bir memleket olduğu bile söylenebilir (30). Araplar, gerek kuzey-güney ve gerekse doğu-batı arasında ticaret yolları üzerinde bulunmaları sebebi ile çok eski devirlerden itibaren Mısır, Habeşistan, Suriye, Filistin ve Mezopotamya ile münasebette bulunuyorlardı (31).

Yine bu konuda Ahmed Emîn şu açıklamada bulunmaktadır :

«Câhiliyye çağında Arapların dünya milletleri ile hiç bir ilişkileri olmayıp, kendi başlarına bir köşeye çekilerek yaşamış oldukları ve bir taraftan sahraların, diğer taraftan denizlerin, onları diğer milletlerle münasebette bulunmaktan alıkoyduğu; gerek edebî ve gerek terbiye bakımından başkalarından bir şey almadıkları insanlar arasında şuyu bulmuş ise de, bu görüş hatalıdır. Araplar, etrafındakilerin maddî ve mânevî cihetlerinden faydalanmışlar ve münasebetlerde bulunmuşlardır. Fakat bu ilişkiler, o zamanın medenî milletleri arasındaki münasebetlere nisbetle daha zayıf olmuştur. Bu da Arapların coğrafi ve içtimaî durumundan ileri gelmiştir» (32).

Ayrıca bu hususta M. Fuad Köprülü de W. Barthold'un «İslâm Medeniyeti Tarihi» adlı eserine ilâve ettiği izah ve düzeltmeler

(29) İsmâil Hâmi Dânişmend, İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi I, İstanbul 1960, s. 25, 127.

(30) Gauddefroy-Demombynes, Le Monde Musulman et Byzantin Jusqu'aux Croisades, Paris 1931, p. 47'ye istinaden: İsmâil Hâmi Dânişmend, ayn. esr., s. 152.

(31) Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara 1965, s. 5.

(32) Ahmed Emîn, ayn. esr., çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara 1976, s. 40.

kısımında «Bedevî Arapların, esasen büsbütün yabancı olmadıkları, daima ticarî ve medenî münasebetlerde buldukları Sâsânî ve Bizans dünyalarını pek iyi bilmelerinde, diğer mühim bir âmili de unutmamak lâzımdır: İslâmiyetin zuhuru sıralarında, çölün şark ve şimal uçlarında iki ehemmiyetlice Arap prensliği bulunuyordu; şarkta Sâsânî İmparatorluğunun himayesi altındaki Lahmîlerle, şimalde Bizans'ı metbû olarak tanıyan Gassânîler» (33) diyerek bedevî Arapların medenî ve ticarî ilişkilerine işaret ediyor.

(33) W. Barthold — M. Fuad Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, ikinci basım, Ankara 1963, s. 129.